



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת נשא ושבועות, תשס"ח
מספר 759

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

עיצוב דמותה של ערפה במדרשי חז"ל כבבואתה של רות

על פי מגילת רות, ערפה היא דמות משנית אך חיובית, שהרי היא מבקשת ללכת עם נעמי, ורק בעקבות הפצרותיה של חמותה היא שבה אל עמה.¹ אבל בספרות חז"ל ערפה מתוארת באור שלילי.² לדמותה השלילית של ערפה שני מאפיינים עיקריים השבים ועולים ממקורות ארץ-ישראלים ובבליים כאחד:³ א. היא מזוהה כ"הרפה", אמם של גיבורי פלשת שבהם נלחמים דוד וגיבוריו (שמו"ב כא: טו-כב); ב. היא מתוארת כאישה מופקרת שהתנהגותה פרובוקטיבית.

שני מאפיינים אלה עמדו לנגד עיני המספר בסיפור על נפילת דוד ביד ישבי בן הרפה בנוב, המובא בהרחבה בבבלי סנהדרין (צה ע"א). בסיפור זה מתואר עונשו של דוד על אחריותו העקיפה בהריגת כוהני נוב בידי שאול. דוד נענש בנפלו בשבי ישבי בנוב (הרחבה מדרשית למסופר בשמו"ב כא: טו-יז). לעזרת דוד יצא אבישי בן צרויה ודרכו פגש את ערפה, אם ישבי. וכך מסופר:⁴

בעוד הוא (=אבישי) הולך, ראה את ערפה אימו (=של ישבי) שהיתה עושה בפלך. כאשר ראתה אותו אמרה: זה לתקוף למען דוד הוא הולך. בינתיים התירה את הפלך (=והשליכה על אבישי). חשבה שיפול (=הפלך) עליו ויהרג ולא הגיעו כלום. אמרה לו: בחור הב לי את הפלך. זרקו (=את הפלך) בראשה העמידו עליה והרגה.

ערפה ביקשה להרוג את אבישי וכך למנוע ממנו להגיע אל דוד, אך הוא ניצל והרג אותה. ברור שהמספר מזוהה את ערפה כאם ישבי, אך במה התנהגותה בסיפור מלמדת על היותה מופקרת? התשובה לכך מצויה במשנת כתובות (ז, ו) הדנה בנשים היוצאות בלא כתובתן. אחת מהן היא זו העוברת על "דת יהודית", ועפ"י המשנה הכוונה למי ש"יוצאה וראשה פרוע, וטווה בשוק ומדברת עם כל אדם". בדיון על המשנה בבבלי (כתובות עב ע"ב) מובא הסיפור שלהלן:⁵

אמר רבה בר רב חנה: פעם אחת הייתי הולך אחרי רב עוקבא וראיתי לאותה ערביה שהיתה יושבת ומשליכה בפלך וטווה ורד כנגד פניה (=כינוי לאבריה המוצנעים). כיוון שראתה אותנו התירה את הפלך והטילה אותו. אמרה לי: בחור הבא לי את הפלך. אמר רב עוקבא בה דבר. מהו הדבר? רבינא אמר: טווה בשוק אמר בה. ורבנן אמרו: מדברת עם כל אדם אמר בה.

רבה בר רב חנה מספר על מפגש עם ערבייה שטווה בשוק והשליכה כנגדו את הפלך כדי למשוך את תשומת לבו ולפתוח עמו בשיחה. רב עוקבא שהלך לפניו וראה את המעשה הגיב למעשיה הנלוזים של הערבייה. החכמים התלבטו אם רב עוקבא ראה בעיה בהתנהגותה משום שהיא טווה בשוק או משום שמדברת עם כל אדם. ללא ספק סיפור זה עמד לנגד עיני המספר בבבלי סנהדרין, שעיצב את דמותה של ערפה על פי דמותה של הערבייה המופקרת. גם ערפה טווה בפרהסיה, זורקת את הפלך לעבר אבישי ופותחת עמו בשיחה. אבישי ממלא בסיפור את מקומו של רבה בר רב חנה.

¹ יאיר זקוביץ, רות – מקרא לישראל, תל אביב תש"ן, עמ' 8; יוסף רוט-רותם, "על הדמויות המשניות במגילת רות", בית מקרא, מט ג (תשס"ד), עמ' 70.

² על הבחנה זו ראו גם תליה הורביץ, "דמותה של ערפה בראי בין תחומי (מקרא, מדרש וספרות עברית)", מועד, יג (תשס"ג), עמ' 38-45.

³ ראו לדוגמה, רות רבה ב, כ ובבלי סוטה מב ע"ב.

⁴ בתרגום לעברית על-פי כת"י יד הרב הרצוג.

⁵ מתורגם לעברית ע"פ כת"י לנינגרד פירקוביץ' 187.

אך מדוע בוחרים חז"ל לאפיין את ערפה כ"הרפה" המופקרת? היכן הם מוצאים לכך סימוכין בכתובים? זיהויה של ערפה עם "הרפה" מבוסס על דמיון צלילי בין השמות.⁶ לאור זיהוי זה תוצאות המאבק בין דוד לגיבורי פלשת נובעות מהתנהגותן של האמהות רות וערפה. רות שדבקה בנעמי יוצאת נשכרת, ואילו ערפה נענשת על שנשקה לנעמי ונפרדה ממנה. השכר והעונש משולמים בימי הצאצאים. רות היא אמה של מלכות, ומזרעה יצא דוד, ואילו ערפה היא אמה של אויבי המלכות, גיבורי פלשת. יש כאן סגירת מעגל: בניה של רות "הדבוקה" גוברים על בניה של ערפה "הנשוקה" (על פי בבלי סוטה מב ע"ב).

למאפיין זה יש סימוכין בכתוב שבספר שמואל ב', אך, כאמור, לא ברור מהו המקור לאפיון דמותה של ערפה כמופקרת. נקודת האחיזה היחידה המאפשרת לדבר בגנותה של ערפה היא דרשת שמה המרמזת שהיא הפנתה עורף לנעמי, שלא כרות שדבקה בה. גם המדרש (רות רבה ב:ט) עומד על מדרש-שם זה: "שם האחת ערפה" (א:ד) - שהפכה עורף לחמותה". אך נראה להציע שאת ההסבר למגמה זו של חז"ל אין לחפש בתיאור ערפה במגילה, אלא בתיאורה של רות דווקא. ייתכן שחז"ל מספרים בגנותה של ערפה כדי להבליט את דמותה החיובית של רות, וכך רות הצנועה והחסודה היא דמות הבכואה הנגיבית של ערפה ההוללת.⁷ הצורך להדגיש את צניעותה של רות מתחדד לאור העובדה שבמגילת רות עולה סימן שאלה סביב התנהגותה המוסרית במפגש עם בעז בגורן בלילה. פרשה זו מטילה דופי בצניעותה של רות, שהרי בעצת נעמי היא באה אל בעז בלילה בשעה שהוא לבדו בגורן (ג:ו-ח). רות מגלה את רגלי בעז, שוכבת לרגליו, והוא נלפת. האם כך נוהגת אישה צנועה?⁸ גם חז"ל חשו בקושי בהתנהגותה של רות בפרשה זו, ולפיכך היו שמתחו ביקורת על מעשיה, ואילו אחרים ביקשו ללמד עליה סנגוריה.⁹ הנה דוגמה לדרשה בגנותה של רות על שהחרידה את בעז במעשיה (בראשית רבה סז, א):¹

כתיב 'חרדת אדם יתן מוקש ובוטח בה' ישוגב' (מש' כט:כה) - חרדה שהחרידה רות לבעז שנאמר 'ויחרד האיש וילפת' (ג:ח), 'יתן מוקש' בדין היה לקללה. אלא 'ובוטח בה' ישוגב' נתן בלבו ובירכה שנאמר 'ברוכה את לה' בתי וגו' (שם י).

ומנגד - דוגמה לדרשה בשבחה של רות המתבססת על השינוי בין ההנחיה של נעמי: "ורחצת וסכת ושמנת שמלתיך עליך וירדת הגרן" (ג:ג) לביצוע של רות "ותרד הגרן ותעש ככל אשר צִנְתָּה חמותה" (שם ו):² היא לא עשתה כמו שאמרה לה חמותה. מה עשתה רות? לאחר שירדה הגרן עשתה, שנאמר 'ותרד הגרן ותעש ככל אשר צותה חמותה'. למה? אלא אמרה: הדור פרוץ בעריות הוא, שמא יראו אותי מקושטת, ויאמרו שמא זונה היא.

נראה איפה להציע שכוונת חז"ל להשחיר את פניה של ערפה נבעה מרצונם לגרום שפניה של רות יהיו צחורות, כנזכר בדרשה אפולוגטית זו. אל מול התנהגותה הפרובלמטית של ערפה במדרשי חז"ל, מעשיה של רות בגורן מיטשטשים, וכך הרפש המוטל על ערפה בא להבליט את חסידותה וצניעותה של רות.

ד"ר גלעד ששון
המחלקה לתלמוד

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב: sub parasha-l firstname lastname כאשר first-name ו- last-name הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.

⁶ על מגמת חז"ל להחליף אותיות לצורך הדרשות ראו יצחק היינמן, **דרכי האגדה**, גבעתיים 1970, עמ' 113.

⁷ את מגמת המקרא לעצב דמות אחת בראי חברתה מדגיש יאיר זקוביץ בספרו **מקראות בארץ המראות**, תל אביב 1995, עמ' 13, ונראה שאף חז"ל הלכו כאן בדרך זו. מעניין שזקוביץ עצמו (לעיל הערה 1) סובר שדווקא הדמות החיובית של ערפה במגילה מבליטה את ייחודה של רות.

⁸ על ידי השוואה למעשי בנות לוט זקוביץ מבקש להראות בספרו **מקראות בארץ המראות**, עמ' 23, ובמאמרו "בין תמונת הגורן במגילת רות למעשה בנות לוט", **שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום**, ג (תשל"ט), עמ' 29-33, שרות נהגה באיפוק ובצניעות דווקא.

⁹ על מגמות אלה ראו מאיר גרוזמן, "רות באספקלריה של חז"ל", **ניב המדרשיה**, (תשל"א), עמ' קה קז-קח. ומארן ניהוף, "עיצוב דמותה של רות במדרש ומגמותיו", **מחקרי ירושלים במחשבת ישראל**, יא (תשנ"ג), עמ' 78-49.

¹ מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 752.

² מדרש תנחומא, בהר ח, מהדורת בובר, עמ' 103.